

Jezus en de Samaritaanse vrouw

In mijn zoektocht naar Christus kwam ik het boek "De filosofie van Christus" van Frédéric Lenoir tegen. Lenoir is filosoof en godsdiensthistoricus, en hij beschrijft hoe de filosofie van Christus werd vertroebeld door kerkelijke instituties, toen in de vierde eeuw het christendom de officiële religie van het Romeinse Rijk werd. Samen met hem ben ik ervan overtuigd dat Jezus Christus in het gesprek met de Samaritaanse vrouw zijn filosofie kernachtig samenvat, en daarbij vooral het revolutionaire en gezagsondermijnende karakter hiervan onthult. Lenoir's analyse van dit gesprek is meesterlijk en daarom vat ik deze hieronder graag samen:

In hoofdstuk 4 vertelt Johannes ons dat Jezus en zijn discipelen Judea verlaten om terug te keren naar Galilea. Ze trekken dus door Samaria. Ze houden halt in de buurt van de stad Sichar, op de plaats waar de put van aartsvader Jakob, de kleinzoon van Abraham, zich bevindt. Hieronder volgt de tekst van dit gesprek, zoals deze is vertaald in "De Nieuwe Bijbelvertaling" (NBV):

"Jezus was vermoeid van de reis en ging bij de bron zitten; het was rond het middaguur. Toen kwam er een Samaritaanse vrouw water putten. Jezus zei tegen haar: 'Geef mij wat te drinken.' Zijn leerlingen waren namelijk naar de stad gegaan om eten te kopen. De vrouw antwoordde: 'Hoe kunt u, als Jood, mij om drinken vragen? Ik ben immers een Samaritaanse!' Joden gaan namelijk niet met Samaritanen om. Jezus zei tegen haar: 'Als u wist wat God wil geven, en wie het is die u om water vraagt, zou u hém erom vragen en dan zou hij u levend water geven.' 'Maar heer,' zei de vrouw, 'u hebt geen emmer, en de put is diep — waar wilt u dan levend water vandaan halen? U kunt toch niet meer dan Jakob, onze voorvader? Hij heeft ons die put gegeven en er zelf nog uit gedronken, en ook zijn zonen en zijn vee.' 'Iedereen die dit water drinkt zal weer dorst krijgen,' zei Jezus, 'maar wie het water drinkt dat ik hem geef, zal nooit meer dorst krijgen. Het water dat ik geef, zal in hem een bron worden waaruit water opwelt dat eeuwig leven geeft.' 'Geef mij dat water, heer,' zei de vrouw, 'dan zal ik geen dorst meer hebben en hoef ik ook niet meer hierheen te komen om water te putten.' Toen zei Jezus tegen haar: 'Ga uw man eens roepen en kom dan weer terug.' 'Ik heb geen man,' zei de vrouw. 'U hebt gelijk als u zegt dat u geen man hebt,' zei Jezus, 'u hebt vijf mannen gehad, en degene die u nu hebt is uw man niet. Wat u zegt is waar.' Daarop zei de vrouw: 'Nu begrijp ik, heer, dat u een profeet bent! Onze voorouders vereerden God op deze berg, en bij u zegt men dat in Jeruzalem de plek is waar God vereerd moet worden.' 'Geloof me,' zei Jezus, 'er komt een tijd dat jullie noch op deze berg, noch in Jeruzalem de Vader zullen aanbidden. Jullie weten niet wat je vereert, maar wij weten dat wel; de redding komt immers van de Joden. Maar er komt een tijd, en die tijd is nu gekomen, dat wie de Vader echt aanbidt, hem aanbidt in geest en in waarheid. De Vader zoekt mensen die hem zo aanbidden, want God is Geest, dus wie hem aanbidt, moet dat doen in geest en in waarheid.' De vrouw zei: 'Ik weet wel dat de messias zal komen' (dat betekent 'gezalfde'), 'wanneer hij komt zal hij ons alles vertellen.' Jezus zei tegen haar: 'Dat ben ik, die met u spreekt.' Op dat moment kwamen zijn leerlingen terug, en ze verbaasden zich erover dat hij met een vrouw in gesprek was." - Johannes 4:6-27

Laten we om te beginnen deze ontmoeting in zijn heel bijzondere context plaatsen.

Vreemde plaats voor een ontmoeting

De Samaritanen vormen binnen het jodendom een andersdenkende sekte, die enkele eeuwen voor Christus is verschenen. Ze lezen de Thora (de eerste vijfhoeken van de Bijbel) maar erkennen geen enkele andere tekst. Nog een fundamenteel verschil met de joden: Jeruzalem en zijn tempel zijn geen heilige plaatsen waar God en zijn volk elkaar ontmoeten; voor hen is de berg Gerizim in Samaria de heilige plaats. Ze worden dus gehaat door de vrome joden uit de tijd van Christus. Wanneer ze hem in diskrediet willen brengen, slingeren de farizeeën Jezus daarom deze ultieme belediging naar het hoofd: 'U bent een Samaritaan en bent bezeten.' (Johannes 8:48) En wanneer Jezus wil vertellen wat het begrip naastenliefde inhoudt, neemt hij een voorbeeld dat voor zijn gehoor ontzettend aanstootgevend is: dat van de Samaritaan die een gewonde man langs de kant van de weg te hulp schiet, terwijl een priester en een Leviet kort

daarvoor waren langsgekomen zonder hulp te bieden (Lucas 10:29-37). Als de joden de inquisitie hadden uitgevonden, zouden de Samaritanen zonder enige twijfel op de brandstapel zijn beland. Ze beperken zich ertoe hen te minachten en elk contact met hen te vermijden. Op dezelfde manier ontweken de meeste schriftgeleerden en rabbijnen uit die tijd een gesprek met een vrouw, die ze bijna net zozeer minachtten.

We begrijpen nu waarom deze vrouw verrast is wanneer Jezus het woord tot haar richt, en waarom later de discipelen verrast zijn wanneer ze ontdekken dat hij met haar heeft gesproken. De vrijheid die Christus neemt, het feit dat hij niet oordeelt en geen vooroordelen heeft, zijn aandacht voor de randfiguren en de uitgesloten van de samenleving vinden we door alle evangeliën heen. Deze vrijheid luidt, zoals we zullen zien, de dubbele boodschap in die hij hier wil afgeven.

Een ander opmerkelijk feit is dat het niet normaal is dat deze Samaritaanse vrouw 's middags, op het heetste moment van de dag, water gaat putten. De put is tamelijk ver van de stad verwijderd en de vrouwen gaan 's morgens en 's avonds water halen, wanneer het minder heet is. Waarom komt deze vrouw dan precies op dit moment? Het antwoord lijkt evident, wanneer we weten dat ze vijf echtgenoten heeft gehad en dat de man met wie ze nu leeft niet haar echtgenoot is. In de ochtend en avond is de put de plaats waar de vrouwen elkaar ontmoeten, waar ze babbelen en roddels uitwisselen. Blijkbaar geeft het chaotische liefdesleven van deze vrouw aanleiding tot kletspraatjes en heeft ze helemaal geen zin om sarcastische blikken te ontmoeten en spottende of bijtende opmerkingen van de andere vrouwen van het dorp te moeten aanhoren. Of zelfs misschien een vrouw te ontmoeten van wie ze de man heeft afgenomen. Ze komt dus water putten op het enige moment waarop ze zeker weet dat ze niet gestoord wordt: in de volle hitte! We kunnen uit deze aanwijzing opmaken dat ze het beu is te worden beoordeeld, wat het nog verbazingwekkender maakt dat deze joodse profeet elk oordeel afwezig laat, terwijl hij toch op mysterieuze wijze haar pijn heeft geraden. Jezus vertelt haar de feiten: 'U hebt vijf mannen gehad, en degene die u nu hebt is uw man niet' - zonder zich uit te spreken over het morele of immorele karakter van de situatie. Hij geeft trouwens blijk van een zekere lichte spot, aangezien hij haar maant haar man te gaan halen terwijl het vervolg van het gesprek aantoont dat hij haar situatie volmaakt kent. Hij brengt haar er zo toe zich bloot te geven, het gebruikelijke verhaal waarmee ze over haar pijn vertelt los te laten, en tot de kern te komen van datgene wat haar het meest bezighoudt: waar moet de ware God worden aanbeden? In Jeruzalem, zoals de joden doen, of op deze berg, zoals de Samaritanen het doen?

'Als u wist wat God wil geven'

De eerste les van Jezus aan de Samaritaanse vrouw gaat over de liefde. De tweede over de verinnerlijking van het spirituele leven en de geloofsvrijheid. De evangeliën hebben de bedoeling te laten zien dat liefde en vrijheid de twee pijlers vormen van de boodschap die Christus aan de mensheid wil brengen. Maar nergens is dit onderricht zo bondig als in het gesprek tussen Jezus en deze vrouw. Deze vrouw die om drie redenen wordt veracht: als vrouw door de mannen, als Samaritaanse door de joden, en als lichtzinnige vrouw door de andere vrouwen. Deze vrouw is op twee manieren gekweld: gevoelsmatig en godsdienstig. Jezus gaat recht op zijn doel af. Hij kent haar chaotische liefdesleven, haar onverzadigbare zucht naar liefde, en daarom zegt hij haar: 'Als u wist wat God wil geven, en wie het is die u om water vraagt, zou u hém erom vragen en dan zou hij u levend water geven.' Hij beweert tegenover deze vrouw dat hij het water kan geven dat haar dorst werkelijk zal lessen. En omdat zij zich erover verbaast dat hij zo'n belofte doet, terwijl hij niet eens een kruik heeft om te putten, precificeert hij: 'Iedereen die dit water drinkt zal weer dorst krijgen, maar wie het water drinkt dat ik hem geef, zal nooit meer dorst krijgen.' Jezus weet dat deze vrouw moeite heeft om te

beminnen en te worden bemind zoals haar hart verlangt, en hij doet zich voor als degene die de liefde van God is komen brengen, de enige die in staat is de dorst van het menselijke hart te lessen.

De hoofdstukken uit het vierde evangelie die aan deze gebeurtenis voorafgaan, hebben de bedoeling geleidelijk de aandacht op deze opdracht te vestigen. In het eerste hoofdstuk verklaart de evangelist dat Jezus hoog boven alle profeten staat, hij is het vleesgeworden woord van God: 'Niemand heeft ooit God gezien, maar de enige Zoon, die God zelf is, die aan het hart van de Vader rust, heeft hem doen kennen.' (Johannes 1:18) In het tweede hoofdstuk vertelt hij dat Jezus met zijn moeder naar een bruiloft gaat. Het bruidspaar heeft zijn genodigden geen wijn meer te bieden. Maria vraagt Jezus water in wijn te veranderen. Het is het eerste wonder dat hij verricht. De symbolische betekenis is tekenend voor zijn bijzondere bestemming: hij is de man die de aandacht vestigt op het werkelijke huwelijk: dat van God met iedere mens. Hij brengt de liefde van God wanneer de menselijke liefde niet volstaat. In het volgende hoofdstuk zegt Jezus dat expliciet tegen de wijze Nikodemus: 'God heeft zijn Zoon niet naar de wereld gestuurd om een oordeel over haar te vellen, maar om de wereld door hem te redden.' (Johannes 3:16-17) Hoofdstuk 4, over de ontmoeting met de Samaritaanse vrouw, staat in het verlengde van deze geleidelijke onthulling van de ware identiteit van Jezus en zijn missie.

Het feit dat deze ontmoeting onder vier ogen plaatsheeft bij een put heeft niets onschuldigs. In de Bijbel ontmoeten geliefden elkaar vaak bij een put. De dienaar van Abraham vraagt bij een put aan God hem de toekomstige vrouw van Isaak aan te wijzen, de zoon van zijn meester, en hij zal Rebekka ontdekken (Genesis 24). Bij een put wordt Jakob, de zoon van Isaak, verliefd op Rachel (Genesis 29). Bij een put ontmoet ook Mozes zijn toekomstige vrouw Sippora (Exodus 2). En bij een put, een put die direct verbonden is met de geschiedenis van de aartsvaders van de Bijbel, aangezien het gaat om de put die wordt toegeschreven aan Jakob, ontmoet Jezus de Samaritaanse vrouw, deze vrouw op zoek naar liefde die geen echtgenoot weet te behouden en met geen man genoeg weet te nemen. Hij vestigt haar aandacht dus op het werkelijke huwelijk, het eeuwige huwelijk, dat God en de mens verenigt. Vanaf dan doet het er nog maar weinig toe of ze één, vijf of tien echtgenoten heeft gehad. Haar dorst naar liefde zal pas worden gelest wanneer ze de persoonlijke liefde zal hebben ontdekt die God voor haar heeft en die hij vergelijkt met een bron 'waaruit water opwelt dat eeuwig leven geeft'. De vrouw kan uiteraard de reikwijdte van deze woorden niet bevatten en vraagt Jezus haar dit water te geven opdat ze niet meer naar de put hoeft te komen om te putten. Om haar te laten begrijpen dat het levenswater waarover hij spreekt het symbool van de liefde is, vraagt hij haar: 'Ga uw man eens roepen en kom dan weer terug.' De vrouw biecht hem dan haar eerste grote pijn op, die waarvoor Jezus haar al de remedie heeft gegeven: 'Ik heb geen man.' Dan, wanneer hij haar vertelt dat hij haar pijnlijke liefdesleven kent, herkent zij hem als een profeet en maakt ze hem zonder omwegen deelgenoot van de vraag die in haar hart brandt: 'Onze voorouders vereerden God op deze berg, en bij u zegt men dat Jeruzalem de plek is waar God vereerd moet worden.'

Wat is de ware religie?

De affectieve kwelling van de Samaritaanse vrouw verhuult een nog diepere wond. Wat is de ware godsdienst? Zoals het haar niet lukt de ware liefde te vinden, slaagt ze er ook niet in te weten wat de ware religie is. Zo'n vraag kan ons vanzelfsprekend lijken, gemeten naar onze moderne maatstaven, en toch is dat niet terecht. De meeste Samaritanen stelden zich deze vraag beslist niet, aangezien hun meningsverschil met de joden de eigenlijke kern van hun identiteit vormde en berustte op de overtuiging dat God niet in Jeruzalem, maar op de berg moest worden vereerd. Hetzelfde geldt voor de joden uit die tijd: heel weinigen zullen zich de vraag hebben gesteld of de Samaritanen uiteindelijk niet gelijk hadden dat ze God op de berg Gerizim

vereerden. Maar de schrijver van het evangelie laat zien dat deze vrouw geen enkele zekerheid heeft. Ze wordt meer in beslag genomen door de bezorgde zoektocht naar de waarheid dan door de geruststellende trouw aan de gemeenschappelijke bakens van haar volk. In deze tijd en in deze culturele context is deze houding bijzonder. Waar moet God wonden aanbeden? Wat is de ware religie?

Deze vraag is na tweeduizend jaar niet minder brandend geworden. Ik zou zelfs zeggen dat ze nog dringender is geworden in onze huidige wereld, die openstaat voor het pluralisme en voor de persoonlijke spirituele zoektocht, dan gedurende de zeventien eeuwen christenheid, waarin het antwoord voor iedereen duidelijk was. Dit is nog steeds het geval in de traditionele religieuze wereld. De Samaritaanse vrouw is buitengewoon modern: ze is open, ze gaat bij zichzelf te rade, ze stelt de traditie die ze heeft geërfd ter discussie, ze kijkt naar wat er elders gebeurt .. en dat bevat Jezus. Het is ongetwijfeld de reden waarom hij deze persoon - een vrouw, een ketterse, een sceptische - heeft uitgekozen om een van de meest extreme aspecten van zijn leer te onthullen. Want deze vrouw doet niet in, vroom neergevlid op een waarheid die ze denkt te bezitten, zoals zo veel gelovigen. Ze zoekt, ze is op weg, ze heeft dorst. Jezus kan haar openbaren wat ongetwijfeld nooit bij zijn discipelen zou zijn opgekomen, namelijk het antwoord op de vraag waar God moet worden aanbeden. Wat is de ware godsdienst? Waar is de religieuze waarheid? De woorden die hij haar zegt, zijn zo diepzinnig dat ze door de overgrote meerderheid van de christenen door de geschiedenis heen niet is begrepen. Zo explosief dat de kerk er wel voor zal waken ze te begrijpen en in de praktijk te brengen. Misschien moest er op onze moderne ogen worden gewacht om de volledige reikwijdte ervan te kunnen bevatten?

In één zin: Jezus vernietigt in feite elke aanspraak van de religie — ongeacht welke dat is - om de *plaats* van de waarheid te zijn. De vrouw vraagt hem of er in de tempel of op de berg Gerizim moet worden vereerd en Jezus stelt: 'Geloof me, er komt een tijd dat jullie noch op deze berg, noch in Jeruzalem de Vader zullen aanbidden.' En hij voegt daar meteen aan toe: 'Maar er komt een tijd, en die tijd is nu gekomen, dat wie de Vader echt aanbidt, hem aanbidt in geest en in waarheid.'

Om de reikwijdte van zulke woorden te begrijpen moeten we weten dat het definiëren van een heilige ruimte en het zoeken naar een centrum de basis van elk religieus gedrag vormen. Er bestaat de behoefte om een heilige ruimte van de wereld af te zonderen: de mensen bouwen binnen de steden tempels die zijn gewijd aan de godheden die de natuurgeesten hebben vervangen. De komst van het joodse monotheïsme verandert deze situatie niet: de Hebreëën bouwen in Jeruzalem een tempel ter ere van Jahweh, de enige God. Deze stad wordt beschouwd als heilig, als de as van de spirituele wereld. Het hele religieuze leven van de joodse wereld draait rond Jeruzalem en zijn tempel. Daarbinnen verricht de hogepriester het offer — dit woord betekent etymologisch 'het heilige verrichten' - in het meest heilige deel: het heilige der heiligen. We stellen vandaag nog vast dat alle religies van de wereld heilige plaatsen hebben (Jeruzalem, Benares, Mekka, Rome, Bodhgaya, Constantinopel enz.) en heilige gebouwen: tempels, kerken, synagogen, moskeeën en pagoden. Kortom, de notie 'heilige plaats' staat aan de basis van religieus gedrag.

De woorden van Jezus tot de Samaritaanse vrouw relativiseren dit fundament. Vanaf nu, legt Jezus uit, moet God niet langer worden aanbeden op deze berg of in de tempel van Jeruzalem, maar in de geest en in waarheid. In eerste zin betekent dit dat er in de wereld geen bijzondere ruimte meer is om God te aanbidden; de enige heilige plaats is de menselijke geest. Christus brengt een ontheiliging van de wereld tot stand ten gunste van het innerlijke, spirituele leven. Het hart van de mens is de ware tempel waar de ontmoeting met het heilige plaatsvindt. Het is

daarom niet langer wezenlijk van belang her en der te gaan bidden of de drempel van een religieus gebouw te overschrijden: alleen het feit van verinnerlijking telt werkelijk, in jezelf binnengaan en bij jezelf te rade gaan over de relatie met het Absolute.

Van de uitwendige religie naar de innerlijke spiritualiteit

Maar deze woorden hebben een nog grotere reikwijdte. Want Jeruzalem en de berg van Samaria zijn niet zomaar plaatsen van godsverering. Het zijn de middelpunten van de joodse en de Samaritaanse religie. Door Jeruzalem en de berg te noemen vraagt de vrouw uiteindelijk wat de ware religie is. Jezus antwoordt haar: 'Geen van beide.'

Voordat hij verdergaat, wijst hij er echter op dat de joden een overwicht hebben over de Samaritanen: ze hebben een meer volledige openbaring ontvangen die hun een betere kennis van God geeft: 'Jullie weten niet wat je vereert, maar wij weten dat wel; de redding komt immers van de Joden.' Wat betekent dat? Dat voor de komst van Christus niet alle religies hetzelfde niveau van kennis van God of van het Absolute hebben, maar dat ze allemaal streven naar een relatie tot dit Onzegbare. Aanbidding - dat wil zeggen de religieuze basishouding - is zelfs overall, zelfs al gaan sommige religieuze culturen verder dan andere in de kennis en de expliciteer van God of het goddelijke. De joden hebben een latere openbaring van het mysterie van God ontvangen, maar niettemin vereren de Samaritanen op de juiste wijze dezelfde God. Deze redenering gaat tegenwoordig op voor de meeste godsdienstige instellingen die erkennen dat alle grote religies legitiem zijn, terwijl ze er elk van overtuigd zijn dat ze zelf een beetje - of heel erg - superieur zijn aan de andere. Zonder net zo onverdraagzaam te zijn als in het verleden zijn ze ervan overtuigd, en tal van gelovigen met hen, dat ze iets méér hebben, dat ze de ware plaats van de ontmoeting tussen mens en God zijn, en dat ze het *nec plus ultra* van de goddelijke openbaring bezitten (jodendom, christendom en islam) of van de kennis van het Absolute (boeddhisme, hindoeïsme en taoïsme). Jezus had het in het gesprek met de Samaritaanse vrouw daarbij kunnen laten. De logische conclusie van zijn woorden zou zijn geweest: 'U kunt op deze berg aanbidden zoals u het in uw traditie hebt geleerd, maar het zou beter zijn dat te doen in de tempel van Jeruzalem, aangezien de joden het uitverkoren volk zijn en ze meer van de openbaring hebben ontvangen dan de Samaritanen.' Maar dat is niet Jezus zegt.

Jezus maakt een stap die vanuit het oogpunt van de geschiedenis van de religies verbazing wekt, door te stellen: 'Maar er komt een tijd, en die tijd is nu gekomen, dat wie de Vader echt aanbidt, dat doet in geest en in waarheid.' De woorden van Jezus zeggen dat geen enkele religie voor God superieur is aan een andere; dat het er niet werkelijk toe doet of men Samaritaan is of jood (tegenwoordig kunnen we daaraan toevoegen: christen, hindoe, boeddhist of moslim). Wat werkelijk telt, boven de diversiteit van de religieuze culturen, is de waarheid van de vertrouwelijke relatie met God. Jezus laat de religieuze eenzijdigheid uiteenvallen en ondermijnt de redenering waarmee alle religies zich rechtvaardigen: de pretentie een centrum te zijn, een verplichte weg naar de redding. Hij heeft de bedoeling de mens te helpen om de uitwendige religie te boven te komen, die noodzakelijkerwijs multi-interpretabel en concurrerend is, om haar binnen te leiden in de innerlijke spiritualiteit, die opvallend bijzonder en universeel is.

Aanbidden in geest en in waarheid

Laten we elkaar goed begrijpen: ik zeg niet dat Jezus elk idee van religie heeft willen uitbannen. Hij heeft het jodendom nooit willen opheffen en koos apostelen, wat betekent dat hij wilde dat een gemeenschap van discipelen zijn leer verder bekend zou maken. Jezus heft de religie niet op, maar relativiseert de *uitwendige* religie en laat zien dat een religieuze houding, hoe nuttig en legitiem ze ook mag zijn, niet voldoende is als ze niet innerlijk en waar is. In die context stellen

de woorden van Jezus religieus gedrag op zichzelf niet ter discussie, maar hij brengt het tot de essentie terug. De woorden van Jezus maken het bestaan van rituelen, instellingen en collectieve religieuze handelingen niet achterhaald: hij stelt dat het hier alleen om *middelen* en niet om doelen gaat.

De universaliteit en bestendigheid van religieus gedrag toont aan dat de mens behoefte heeft aan rituelen. Omdat hij lichamenlijk is, voelt hij de behoefte om zijn geloof door daden en symbolen gestalte te geven: door gebedshoudingen, wierook, gezangen, geluiden, vuur, water enzovoort. Omdat hij een sociaal dier is, heeft hij de behoefte om zijn geloof met anderen te vieren door gezamenlijke rituelen en liturgieën. Ik geloof niet in een religie van de zuivere geest, die volledig individualistisch is en in geen enkele tastbare daad gestalte krijgt. Anders is sprake van een zuiver intellectuele filosofische wijsheid. En zelfs sommige antieke en oosterse wijsheden sluiten het lichaam in (bijvoorbeeld de meditatiehoudingen, het neerknielen, het gebruik van wierook en licht in het boeddhisme) en verbinden het individu aan een groep. Maar het gezichtspunt van Christus is hier niet dat van een zuiver filosofische wijsheid. Hij preekt geen seculier humanisme, ook al maakt hij het in theorie mogelijk, maar een persoonlijk, met God verbonden geloof.

De boodschap van Christus is dus een religieuze boodschap in de meest volledige zin van het woord (de vereniging van het menselijke met het goddelijke), maar ook een boodschap die de uitwendige religie relateert ten gunste van de innerlijke spiritualiteit. Vanaf de jongere steentijd en de opkomst van het joodse monotheïsme hadden de religies de natuur ontheilgd. Jezus ontheilgt de religies. Na Christus is religie nog mogelijk, maar op één enkele voorwaarde: dat ze deze totale autonomie van de mens aanvaardt, die in zijn bewustzijn alleen tegenover God staat als tegenover de ander. Geen enkele kerkelijke bemiddeling, geen enkel offergebaar, geen enkel ritueel is meer onontbeerlijk. Gelovigen kunnen zich weliswaar verenigen, samen bidden, het woord delen, zingen en rituelen uitvoeren. Maar deze handelingen hebben niets meer te maken met de traditionele religieuze handelingen die geacht werden een onmiddellijk effect te hebben met het oog op het heil. Christus heeft de Samaritaanse vrouw doen begrijpen dat deze handelingen nuttig zijn, maar niet langer onontbeerlijk, aangezien er geen religieus middelpunt meer is.

Een veeleisende vrijheid

Nu hebben we gezien dat de christenen snel zijn teruggevallen op een klassiek religieus gedrag. Na de verwoesting van de tempel van Jeruzalem hebben ze een nieuw middelpunt gekozen: Rome voor de christenen uit het Westen, Constantinopel voor die uit het Oosten. Ze hebben de mens weer teruggeplaatst binnen de groep en de traditie. Dat is trouwens in mijn ogen de diepgaande kritiek die we op de kerk kunnen richten: dat ze het middel - de godsdienstige instelling, de sacramenten, het hoogste leergezag - heeft overschat, ten koste van het doel, terwijl ze er soms toekwam om het doel helemaal te ontwrichten, zoals de inquisitie heeft aangetoond. Ze heeft het hele traditioneel religieuze arsenaal aangewend om de mens de zekerheid van een unieke waarheid te verschaffen, een onaantastbare moraal, een kosmische en sociale orde, een rituele praktijk die hem tegen boze geesten beschermt en hem verzekert van zijn eeuwige redding.

Het heeft echter geen zin om de kerk te veroordelen. Om te beginnen kan men een religie moeilijk verwijten dat ze de religie niet achter zich kan laten. Het is uiteraard makkelijker voor elke christen om de religie op een spirituele manier achter zich te laten, dan voor de kerk, die geacht wordt een gemeenschap te vertegenwoordigen en te leiden. Vervolgens is ze historisch gezien het product van de wil van miljoenen christenen die - door de eeuwen heen - haar leer hebben gevormd en haar juk hebben geaccepteerd. Een kleine groep kan alleen langdurig haar

macht over een massa uitoefenen, omdat onder het volk een verlangen naar 'vrijwillige onderworpenheid' bestaat, om een uitdrukking van La Boétie over te nemen. We hebben vijftien eeuwen lang moeten wachten voordat deze eis van vrijheid zodanig was gerijpt, dat de veiligheid van de kerkelijke dominantie niet langer werd geaccepteerd en de mens autonoom werd. Het is een harde les geweest en het is waarschijnlijk dat het Westen niet meet naar religieus totalitarisme zal terugkeren.

Niets lijkt namelijk zo moeilijk als vrijheid te beleven. Uiteraard bedoel ik niet de denkbeeldige vrijheid dat we kunnen doen wat we willen, een vrijheid die ons heel gemakkelijk tot slaaf van onze neigingen kan maken of ons ertoe kan brengen anderen te overheersen. Maar ik bedoel de innerlijke vrijheid die ons werkelijk autonoom maakt en verantwoordelijk ten opzichte van anderen. Nu wil Jezus, door middel van zijn leer zoals die door de evangeliën is overgedragen, laten zien dat deze ware vrijheid volledig wordt gerealiseerd in de relatie tot God. Deze relatie onderwerpt de mens niet, maar bevrijdt hem. Dat is uiteraard onbegrijpelijk voor een modern, niet-religieus wezen. Want onze hele filosofie van de autonomie is precies tot stand gekomen door het verzet tegen de idee van afhankelijkheid ten opzichte van een hogere orde. Hoe kunnen we werkelijk vrij zijn ten opzichte van alles wat ons bindt? Christus wil de mens uitwendig en innerlijk bevrijden. Uitwendig door hem autonoom te maken ten opzichte van het gezag van de traditie, zoals we hebben gezien. Innerlijk door te bevestigen dat er een onafhankelijkheid bestaat in het diepste van zijn ziel die hem groter kan maken en zelfs zijn vrijheid kan doen toenemen ten overstaan van God. Uiteraard geen God met een menselijk gezicht, maar een onuitsprekelijke god die geest is. Geen tirannieke God, maar een God van de liefde die, door zijn genade, door zijn bezieling, de mens in staat stelt zich te verheffen tot zijn hoogste waardigheid en zijn vervulling te bereiken. Aanbidding, zoals Christus er met de Samaritaanse vrouw over spreekt, is dus een vertrouwelijk verbond tussen God en de mens, dat zich aan sociale of politieke bekrachtiging onttrekt en de religieuze tradities en autoriteiten te boven gaat: *'Er komt een tijd dat jullie noch op deze berg, noch in Jeruzalem de Vader zullen aanbidden.'* Niemand kan dit verbond afdwingen, verplichten of geldig verklaren. Het is zuiver spiritueel.

In zijn onderhoud met Nikodemus, dat aan het gesprek met de Samaritaanse vrouw voorafgaat, gebruikt Jezus het beeld van de ongrijpbare wind om over deze vrijheid van het spirituele leven te spreken, die hij vergelijkt met een tweede geboorte: 'Wees niet verbaasd dat ik zei dat jullie allemaal opnieuw geboren moeten worden. De wind waait waarheen hij wil; je hoort zijn geluid, maar je weet niet waar hij vandaan komt en waar hij heen gaat. Zo is het ook met iedereen die uit de Geest geboren is.' (Johannes 3:7-8) In het vervolg van het evangelie van Johannes komt Jezus onophoudelijk op dit thema terug: de heilige Geest, de goddelijke wind, wordt door Christus na zijn dood naar de mensen gezonden. Hij zal de mensen de weg wijzen naar de volle waarheid (Johannes 16:13), een waarheid die hen zal bevrijden (Johannes 8:32). In deze christelijke visie wordt de vrijheid verkregen door de waarheid. En deze waarheid wordt uiteindelijk door de Geest van God in het diepst van het menselijke hart gebracht.

Alleen liefde is het geloof waardig

Maar deze waarheid en deze vrijheid hebben alleen betekenis in wat de aard van God zelf vormt: liefde. Daarom wijzen de teksten van het Nieuwe Testament er voortdurend op dat God liefde is en dat het hele doel van het spirituele leven is steeds meer lief te hebben, totdat je God gelijk wordt. Paulus zegt dat het geloof zonder liefde ijdel is: 'Al sprak ik de talen van alle mensen en die van de engelen - had ik de liefde niet, ik zou niet meer zijn dan een dreunende gong of een schelle cimbaal. Al had ik de gave om te profeteren en doorgrondde ik alle geheimen, al bezat ik alle kennis en had ik het geloof dat bergen kan verplaatsen - had ik de

liefde niet, ik zou niets zijn. Al verkocht ik mijn bezittingen omdat ik voedsel aan de armen wilde geven, al gaf ik mijn lichaam prijs en kon ik daar trots op zijn - had ik de liefde niet, het zou mij niet baten' (1 Korintiërs 13:1-3). De daders van religieuze zelfmoordaanslagen die tegenwoordig nog bestaan, zeggen God te aanbidden. Maar Jezus stelt dat aanbedding nergens op slaat, als ze niet gebaseerd is op liefde en tot meer liefde leidt.

In die context verschijnt de boodschap van Christus in zijn uniciteit: expliciete aanbedding is niet nodig om de menselijke geest in contact met God te brengen, opdat hij bewogen wordt door de Geest, die 'waait waarheen hij wil'. 'Aanbidden in geest en in waarheid' betekent, als de evangelische boodschap in zijn volle omvang wordt begrepen, dat elk mens die op ware en liefhebbende manier handelt, met God verbonden is. Dat is de essentie van het volgen van Jezus. Volgens de evangeliën kun je Jezus op twee niveaus volgen: Het eerste niveau betreft degenen die een expliciete kennis van Jezus en zijn boodschap hebben. Wat dan telt is gehoor geven aan zijn woorden en ze in praktijk brengen. Zo voltooit Jezus zijn Bergrede, die zijn leer samenvat: 'Wie deze woorden van mij hoort en ernaar handelt, kan worden vergeleken met een verstandig man die zijn huis bouwde op een rots [...]. En wie deze woorden van mij hoort en er niet naar handelt, kan worden vergeleken met een onnadenkend man die zijn huis bouwde op het zand.' (Matteüs 7:24 en 26) Deze leer laat zich op ultieme wijze samenvatten als liefde voor God en naastenliefde (Matteüs 22:36-37). Een voorschrift dat al in het hart van de joodse wet staat, maar dat Jezus gebruikt om te vernieuwen door er zijn volledige betekenis aan te geven en het te ontdoen van de hypocrisie en de religieuze gezagsgetrouwheid waarin het was gesmoord. Een gebod dat hij ook vernieuwt door het getuigenis dat hij zelf geeft in zijn leven en zijn daden: 'Ik geef jullie een nieuw gebod: heb elkaar lief. Zoals ik jullie heb liefgehad, zo moeten jullie elkaar liefhebben.' (Johannes 13:34) Door zijn woorden en handelen wordt Jezus het rolmodel voor elke christen. In zijn voetsporen treden bestaat er dus in door zijn genade aan hem te worden verbonden en te proberen hem te volgen op de weg van de liefde die hij heeft gewezen.

Op een tweede niveau laat Jezus zien dat we kunnen leven van de wijsheid die hij heeft overgedragen, zonder hem te hebben gekend of van zijn boodschap kennis te hebben genomen, door naastenliefde en liefdevolle zorg voor de armen in de praktijk te brengen. Dit thema loopt door alle evangeliën heen, het is een belangrijke sleutel. Aangezien God liefde is, aangezien liefde zijn betekenis zelf is, leeft eenieder die liefheeft, gelovig of niet, in waarheid. De leer van Christus relativeert de rol van elke tussenkomst van de religie en de noodzaak van elk expliciet geloof. Johannes vat dit prachtig samen: 'Geliefde broeders en zusters, laten we elkaar liefhebben, want de liefde komt uit God voort. Ieder die liefheeft is uit God geboren en kent God. Wie niet liefheeft, kent God niet, want God is liefde.' (1 Johannes 4:7-8)

Voor Jezus is God de bron van alle goedheid en de goedheid heeft geen religieuze kennis nodig om in het hart van de mens op te wellen en tot uiting te komen. In die geest sprak de protestantse theoloog Dietrich Bonhoeffer - in 1945 in het concentratiekamp Flossenbürg door de nazi's geëxecuteerd omdat hij had deelgenomen aan een complot tegen Hitler - over Jezus als 'de Heer van de irreligieuzen'.

Als we de gelovigen van alle religies bekijken, dan kunnen we moeiteloos vaststellen dat de kennis van de Heilige Schrift, de expliciete band met God en de religieuze aanbedding de gelovige ongetwijfeld kunnen helpen, maar dat ze nooit een garantie geven voor een goed gedrag. Andersom zal het ontbreken van religie de mens niet beletten waarachtig, rechtvaardig en goed te zijn. De boodschap van Christus bekrachtigt deze universele opmerking door er een theologische grondslag aan te geven: God aanbidden is uiteindelijk zijn naaste liefhebben.

Redding wordt geschonken aan elke mens van goede wil die in waarheid naar zijn geweten handelt. Dat is de reden waarom Jezus aan de Samaritaanse vrouw leert dat geen enkele menselijke meditatie, geen enkel offergebaar, geen enkele godsdienstige instelling onmisbaar is om het de mens mogelijk te maken met God te zijn verbonden en zijn genade te beleven die de poorten van het eeuwige leven opent.

In de beroemde gelijkenis van het Laatste Oordeel drukt Christus dit op een andere manier uit: 'Wanneer de Mensenzoon komt, omstraald door luister en in gezelschap van alle engelen, zal hij plaatsnemen op zijn glorierijke troon. Dan zullen alle volken voor hem worden samengebracht en zal hij de mensen van elkaar scheiden, zoals een herder de schapen van de bokken scheidt; de schapen zal hij rechts van zich plaatsen, de bokken links. Dan zal de koning tegen de groep rechts van zich zeggen: "Jullie zijn door mijn Vader gezegend, kom en neem deel aan het koninkrijk dat al sinds de grondvesting van de wereld voor jullie bestemd is. Want ik had honger en jullie gaven mij te eten, ik had dorst en jullie gaven mij te drinken. Ik was een vreemdeling, en jullie namen mij op, ik was naakt, en jullie kleedden mij. Ik was ziek en jullie bezochten mij, ik zat gevangen en jullie kwamen naar mij toe." Dan zullen de rechtvaardigen hem antwoorden: "Heer, wanneer hebben wij u hongerig gezien en te eten gegeven, of dorstig en u te drinken gegeven? Wanneer hebben wij u als vreemdeling gezien en opgenomen, u naakt gezien en gekleed? Wanneer hebben wij gezien dat u ziek was of in de gevangenis zat en zijn we naar u toe gekomen?" En de koning zal hun antwoorden: "Ik verzeker jullie: alles wat jullie gedaan hebben voor een van de onaanzienlijksten van mijn broeders of zusters, dat hebben jullie voor mij gedaan"' (Matteüs 25:31-40).

De gezagsondermijnende boodschap van Christus

Om deze 'overdenking' over de tekst van Johannes te besluiten zou ik een heel eenvoudige vraag willen stellen: waarom is de boodschap van Jezus, zoals die in het gesprek met de Samaritaanse vrouw is samengevat, eeuwenlang zo weinig opgemerkt? En waarom is zo'n boodschap ook in onze tijd nog zo weinig te horen, zelfs door christelijke of religieuze denkers? Waarom is de leer van Christus in zijn diepzinnigheid en spiritualiteit zo moeilijk te verstaan? De boodschap van Christus vormt in feite een ingrijpende kritiek op het traditionele religieuze gedrag, dat aan algemeen menselijke behoeften beantwoordt. Deze kritiek betreft een aantal essentiële punten die op min of meer expliciete wijze aanwezig zijn in het gesprek met de Samaritaanse vrouw.

We hebben al gezien hoe Jezus de notie van 'heilige ruimte' ter discussie stelde, een notie die de religieuze traditie definieert als een middelpunt. Nu is het heel moeilijk voor een religieus mens toe te geven dat er geen middelpunt is, dat de religie waartoe hij behoort, niet de hoedster van de Waarheid is. In de christelijke wereld heeft de uitspraak 'buiten de kerk is er geen heil' de plaats ingenomen van de gedachte uit het Nieuwe Testament dat er geen heil is buiten Christus, als Woord van de mens geworden God. We zouden hetzelfde kunnen zeggen van alle religies: een gelovige heeft de behoefte te geloven dat de plaats (dat wil zeggen de religieuze traditie) waar zijn geloof gestalte krijgt, de enige ware plaats of toch ten minste de beste plaats is. Dit is heel menselijk. En dit is wat Jezus komt aanvechten. Hij eist van de religieuze mens dat deze God in geest en in waarheid aanbidt, in plaats van zich te verlaten op de zekerheden en voorschriften die zijn religie hem verschaft, die altijd gebonden blijven aan één bepaalde plaats, dat wil zeggen aan een menselijke cultuur. Deze kritiek richt zich natuurlijk ook tot de godsdienstige instellingen en autoriteiten en toont hun de grens van hun macht: ze zijn slechts middelen in dienst van de mens in zijn vrije en rechtstreekse verhouding tot de Verhevenheid.

Wanneer Jezus tegen de Samaritaanse vrouw zegt: 'Er komt een tijd, en die tijd is nu gekomen,

dat wie de Vader echt aanbidt, hem aanbidt in geest en in waarheid', markeert hij een grondige breuk met het verleden. Hij verkondigt een radicaal nieuwe opvatting van religieus gedrag, die aan de mens de mogelijkheid verschaft om - in elke tijd en op elke plaats - door zijn geweten met God te zijn verbonden. Daarin is 'de tijd gekomen'. Deze woorden kunnen tegenwoordig bevrijdend lijken, maar we moeten de strekking ervan inschatten: de toekomst wordt niet langer gebouwd op basis van een volmaakt verleden, een door de gemeenschap gevormd model, maar in het heden van het individuele spirituele leven. Aangezien de mens zich altijd maar wil geruststellen ten opzichte van de onzekere toekomst en zijn eigen gevoel van kwetsbaarheid, door te vertrouwen op het verleden en de gemeenschap, heeft zo'n boodschap niets geruststellends, integendeel zelfs! Deze boodschap bevrijdt de mens van het gewicht van het verleden en de traditie, maar kan voor anderen een bron van angst zijn.

Een filosofie van de non-macht

Een andere omkering, tot slot, is die van de voorstelling van God als een oorlogszuchtige en almachtige godheid die zijn volk leidt en beschermt. Alle volken en alle steden uit de oudheid vereerden één of meerdere godheden die ze beschouwden als beschermers en als superieur aan de andere. Met de opkomst van het joodse monotheïsme is deze manier van redeneren niet alleen blijven bestaan, maar is ze zelfs verergerd: er zijn niet meerdere godheden binnen een machtshierarchie, maar één enkele God die zich aan Abraham en Mozes heeft geopenbaard. En deze God manifesteert zijn almacht door zijn volk te redden, het uit de handen van zijn vijanden te bevrijden, het de overwinning over zijn tegenstanders te schenken. Wat wij het Oude Testament noemen, dat wil zeggen de Hebreeuwse Bijbel, vertelt de liefdesgeschiedenis tussen het joodse volk en *YHWH Tzevaot*, dat 'Heer der heerscharen' betekent. De verschrikkelijke vraag die het joodse volk zich moet stellen vanuit zijn ballingschap, en daarna onder de Griekse en Romeinse bezetting, is waarom zijn almachtige God zijn volk niet van het juk van zijn onderdrukkers bevrijdt. Deze vraag is verbonden met een andere contradictie, die nog ingrijpender is omdat ze is ingebakken in de stichting van het jodendom: hoe kan de roeping van een noodzakelijkerwijze unieke god worden verzoend met de keuze van God om uit alle volkeren Israël te verkiezen? De verschijning en de ontwikkeling van de Messias kunnen ongetwijfeld worden begrepen als een poging om deze twee contradicties op te lossen: God zal een messias (letterlijk 'gezalfd'), een soort grote koning, sturen om zijn volk te bevrijden en nog meer om een universeel koninkrijk te stichten waarvan Jeruzalem het epicentrum zal zijn. Volgens Marcel Gauchet is het messianisme een 'mystiek imperialisme': 'Het uiteindelijke lot van Israël, de reden waarom het is uitverkoren, zal zijn alle andere volkeren ondergeschikt te maken om de wet van Jahweh in het hele universum te doen heersen.' Aan het einde van zijn gesprek met de Samaritaanse vrouw onthult Jezus dat hij de Messias is: 'De vrouw zei: "Ik weet wel dat de messias zal komen"(dat betekent "gezalfd"), "wanneer hij komt zal hij ons alles vertellen." Jezus zei tegen haar: "Dat ben ik, degene die met u spreekt."' Maar Jezus lijkt in niets op de verwachte Messias: een grote, triomferende koning. Hij is timmerman, geboren in een klein, onbeduidend dorp, hij leidt een zwervend bestaan, omringd door een troep weinig ontwikkelde volgelingen en talloze vrouwen! Vandaar dat de vrome religieuzen hun twijfel uitdrukken wanneer hij zijn Messiaanse missie begint duidelijk te maken: 'Hij is toch de zoon van de timmerman?' (Mattheüs 13:55); 'Uit Nazaret? Kan daar iets goeds vandaan komen?' (Johannes 1:46); 'die vriend van tollenaars en zondaars' (Lucas 7:34). Door zijn geboorte heeft Jezus niet het profiel van de verwachte Messias. Door zijn dood zal hij het beeld van de Messias volledig veranderen en bovendien ook de traditionele gedaante van God.

Dat de Messias die de universele heerschappij van God op aarde moet instellen, nederig van afkomst is, is heel verrassend, maar tot daar aan toe. Dat hij aan het kruis eindigt, door iedereen verloochend en klaarblijkelijk door God verlaten, dat is totaal onbevattelijk. De profeet Jesaja

had weliswaar gesproken over de lijdende dienaar, een verbazingwekkende voorafschaduw van de Christusfiguur: 'Hij was het die onze ziekten droeg, die ons lijden op zich nam. Wij echter zagen hem als een verstoteling, door God geslagen en vernederd.' (Jesaja 53:4) Maar voor het ontstaan van het christendom - dus na het lijden en de wederopstanding van Christus - hadden we dit mysterieuze personage nog niet als de Messias geïdentificeerd. Dat is de reden waarom zijn discipelen geschokt zijn wanneer Jezus hun tot driemaal toe aankondigt dat hij naar Jeruzalem zal trekken om er te sterven. De Messias kan niet sterven door mensenhanden. Zoals ik in de inleiding al heb geschetst gaat Jezus zover tegen Petrus te zeggen, die Christus' voorspelling van zijn lijden weigert te geloven: 'Ga terug, achter mij, Satan! Je denkt niet aan wat God wil, maar alleen aan wat de mensen willen.' (Marcus 8:33) Teleurgesteld door zijn al te spirituele gedachtegang en omdat hij weigert zich in politieke zaken te mengen, hebben veel discipelen hem gaandeweg verlaten: ze verwachten een machtige Messias die hen van de Romeinen komt bevrijden en geen nederige en vreedzame Messias. Het is zelfs mogelijk dat de werkelijke reden van het verraad van Judas verbonden is aan deze diepe teleurstelling. Door Jezus aan de hogepriesters uit te leveren en zijn jammerlijke einde te vetsnellen, neemt hij ofwel wraak uit woede, ofwel zet hij hem voor het blok en probeert hij hem opdat hij eindelijk reageert!

Eigenlijk is de dood van Christus in overeenstemming met zijn boodschap: hij werpt de sociale rangorde omver (de eersten zullen de laatsten zijn), verheft de onderworpenen, richt zich bij voorkeur tot de armen en de uitgeslotenen, prijst de kinderen, wast de voeten van zijn discipelen, onthult de kern van zijn leer aan een vrouw die geen joodse is ... en sterft op de meest ontorende manier die bestaat: vernederd, gemarteld en gekruisigd. De figuur van de Messias die hij laat kennen is dus niet die van een roemrijke Messias die zijn vijanden verpulvert, maar die van een bescheiden Messias, 'zachtmoedig en nederig van hart' (Matteüs 11:29), die weigert zijn macht uit te oefenen tegenover zijn vervolgers. Op deze manier moet trouwens de reden worden begrepen, naast zijn symbolische betekenis, waarom de evangeliën vermelden dat Jezus wonderen heeft verricht. Als hij zijn macht niet door uitzonderlijke tekens had gemanifesteerd - genezingen van blinden, leprozen, doofstommen en verlamden, de vermenigvuldiging van broden, verandering van water in wijn en zelfs de opwekking uit de dood van Lazarus - had niemand kunnen inzien dat hij *zichzelf* had verboden deze boven-natuurlijke macht te gebruiken om aan de dood te ontsnappen. Men had waarschijnlijk gedacht dat hij een zachtaardige dromer was die niets had kunnen doen om zijn tragische einde te ontlopen. Maar de dramatische kracht van de evangeliën bestaat in deze tegenstelling tussen de macht die Jezus heel zijn openbare leven lang door zijn wonderen demonstreert, en de onmacht die hij toont tijdens zijn lijden. Deze overduidelijke contradictie, deze absurditeit, is de getuigen van zijn kruisiging niet ontgaan: Anderen heeft hij gered; laat hij nu zichzelf redden als hij de Messias van God is, zijn uitverkorene!' (Lucas 23:35)

Jezus keert niet alleen de figuur van de almachtige Messias volledig om, hij keert ook die van de aardse Messias om: zijn koninkrijk is niet van deze wereld. Door 'buiten de wereld' te treden lost Jezus de structurele contradictie van het jodendom op: de ware heerschappij van God is in de hemel. De hele betekenis van de opstanding kan worden begrepen binnen deze logica van het ontsnappen aan de wereld, van de overgang van een aards koninkrijk naar een hemels koninkrijk. Wat de evangeliën beweren, is dat Jezus niet op aarde is gekomen om de heerschappij van God te doen gelden, maar om de mensen aan te trekken en hun de weg te laten zien die naar het koninkrijk van de hemel voert. Een krijgshaftige messias zou met geweld zijn vijanden hebben overwonnen om de goddelijke wet op aarde te laten gelden. Jezus is een gekruisigde Messias, 'voor Joden aanstootgevend en voor heidenen dwaas' volgens de uitspraak van Paulus (1 Korintiërs 1:23), die door zijn non-macht laat zien dat de enige ware wet die van

de liefde is.

De woorden die Jezus tot de Samaritaanse vrouw spreekt voor hij onthult dat hij de Messias is, worden nu volledig helder: de liefde bevrijdt de mens uit de gemeenschap in de mate waarin hij er innerlijk afstand van neemt. Hij geeft hem een nieuwe vrijheid. Hij bindt de mens aan de wereld, terwijl hij hem tegelijkertijd daarbuiten plaatst. Jezus ontkent niet dat de mens noodzakelijkerwijs deel moet uitmaken van een samenleving - en eventueel van een specifieke, religieuze samenleving - maar hij maakt hem *innerlijk* vrij van alle uitwendige regels om de suprematie van zijn innerlijke spirituele leven en van zijn geweten te verklaren, van binnenuit verlicht door de Geest van God.

Of Jezus nu een goddelijke aard heeft of niet, we kunnen begrijpen waarom de boodschap van Christus, zoals ze door de evangeliën wordt overgeleverd, zo moeilijk te begrijpen is voor de traditionele mens en waarom ze zo veel eeuwen erover heeft gedaan om zich te ontplooien en waarom ze heeft kunnen ontaarden. En waarom ze in de mede door haar gevormde moderniteit een nieuwe klank krijgt. Jezus heeft een ingrijpende verandering teweeggebracht van alle traditionele religieuze waarden. Hij heeft de wereld, de ruimte en het gezag van het verleden en van de traditie ontheilgd. Aan de andere kant heeft hij het individu bevrijd van de groep en het vrije bewustzijn heilig verklaard. Door te breken met de klassieke sociale en religieuze ideologieën heeft hij op doorslaggevende manier de ethische noties 'gelijkheid' en 'menschelijkheid' in het leven geroepen. Maar dat is niet alles: hij heeft de religieuze mens datgene ontnomen waaraan deze zonder twijfel het meest was gehecht: de zeggenschap over zijn heil, zijn zelfrechtvaardiging. Jezus stelt dat elke mens wordt gered omdat God hem liefheeft ... en niet omdat hij zijn plicht doet, zijn gebeden uitspreekt en zich aan de regels houdt. Tot slot prijst hij een inzicht in de liefde en non-macht aan dat het traditionele gezicht van God radicaal verandert, een gezicht dat vrees inboezemt en in strijd is met het meest universeel verbreide instinct: het instinct om zichzelf te doen gelden door de ander te domineren.

De toekomst van het christendom in het Westen 'Is het christendom in de westerse moderniteit gedoemd te verdwijnen?' vragen we ons onophoudelijk af. De ongekende historische crisis van de kerken zou dit kunnen doen vermoeden. Maar kan het christendom tot religieuze en institutionele vormen worden teruggebracht? Volgens een algemeen aanvaarde gedachte is onze wereld in de vierde eeuw christelijk geworden met de bekering van keizer Constantijn de Grote, en is ze vanaf de renaissance en de verlichting geleidelijk minder christelijk geworden. Zoals we hebben gezien, verwerp ik dit idee en verdedig ik hier precies de tegenovergestelde these. Het christendom is niet in de eerste plaats een religie met dogma's, sacramenten en een geestelijkheid; het is voor alles een persoonlijke spiritualiteit en een transcendente ethiek met een universele strekking. Wanneer ze tot officiële religie van het Romeinse Rijk wordt gemaakt, is de boodschap van Christus grotendeels ontaard, maar zoals we hebben gezien, komt ze vanaf de renaissance ten dele weer tot bloei in de vorm van een seculier humanisme. De evangelische boodschap heeft de ideeënstrijd verre van verloren; ze doordrenkt onze seculiere en ontkerkelijkte samenleving veel meer dan we denken. De christelijke spirituele weg wordt tegenwoordig in het Westen meer een zaak van individuen die door de figuur van Jezus en door zijn woorden worden geraakt, dan van dogma's of collectieve vroomheid.

De revolutie die de filosofie van Christus met zich meebracht, heeft een ware schokgolf in de menselijke geschiedenis veroorzaakt. Ze moet echter ongetwijfeld grotendeels nog komen, want de grote ethische principes van waardigheid, gelijkheid en menselijkheid blijven vaak holle woorden.

Maar naast de vraag over de toekomst van het christendom is het mijn diepe overtuiging dat we tegenwoordig het humanisme opnieuw moeten herzien door de afstand die gelovigen en niet-gelovigen van elkaar scheidt, te overbruggen. Daarom moeten we ons met onze geschiedenis verzoenen door de verantwoordelijkheid te nemen voor heel onze humanistische erfenis en deze opnieuw te interpreteren: van het oude Griekenland en het jodendom tot de moderne verlichting, via het christendom. Geworteld in onze sterkste waarden zullen we beter in staat zijn de dialoog aan te gaan met diegenen die, in andere beschavingsgebieden en vanuit een andere geschiedenis, eveneens oog hebben voor het respect voor de mens.

Ten overstaan van het gevaar van religieuze fanaten en hun totalitaire visie van de samenleving, maar ook ten overstaan van het ontmenselijkende materialisme en consumentisme, heeft onze wereld een nieuwe humanistische impuls nodig die iedereen verenigt die aan de menselijke waardigheid en vrijheid gehecht is.